

ПРОФ. СПИРИДОН КАЗАНДЖИЕВ КАТО ПСИХОЛОГ

Генчо Пиръв*

THE SCIENTIFIC HERITAGE OF PROFESSOR SPIRIDON KAZANDJIEV

Gencho Pirvov

The article reviews the scientific works of one of the most distinguished bulgarian psychologists – professor Spiridon Kazandjiev. He was born in 1882 in the town of Sevlievo. It is pointed out that he had interests in philosophy, but his main work remain in the field of general psychology and visual perception. He published several books, most prominent of which are a textbook „General psychology“ and a study on military psychology. The ideas and methodological positions of prof. Kazandjiev were strongly influenced by the dominant approaches that were dominating in the first half of XX-th century.

Проф. Сп. Казанджиев заема едно от най-видните места в развитието на психологията в България. Може да се каже, че с неговото дело се бележи един етапий в това развитие.

Той е роден в гр. Севлиево на 28 декември 1882 г. Средно образование завършва в Габрово, а след това в София през 1901 г. След като учителства в с. Брест, Никополско (1901) и в с. Таптък, Варненско (1902-1903), през 1903 г. се записва за студент по славянска филология в Софийския университет, а през 1907, а след кратко прекъсване получава стипендия от Фонда „Св. Часовникаров“ в Севлиево и заминава да продължи образованието си в гр. Лайпциг (1907-1909) и в Цюрихския университет (1909-1911), където завършва с докторат по философия.

След завръщането си в България Казанджиев има няколко години учителска дейност в Габрово 1913, в трета мъжка гимназия (1914), в гимназията в гр. Русе (1915), във II девическа гимназия в София (1915-1918) и в III мъжка гимназия (1919). Хабилитиран е като доцент в Историко-филологическия факултет на Софийския университет през 1920 г., за извънреден професор през 1924 г., и за редовен професор през 1942 г. Бил е главен секретар на Министерството на народната просвета през 1935-36 г. Избран е за дописен член на Българската академия на

* Генчо Пиръв – проф. чл. кор.

науките през 1936 г., за редовен член – през 1947 г. В БАН е заемал отговорни постове: секретар на Философско-обществения клон (1942-1943), на философско-педагогическия клон (1949-50), а от 1949 г. е бил секретар на Управителния съвет, след това пл. научен секретар на БАН до 1949 г.

Между разнообразната му педагогическа, научно-организационна и обществена дейност централно място има неговата работа в Софийския университет от 1920 до 1949 г., когато се пенсионира по пределна възраст. През този период той изгражда своите лекции, публикува главните си трудове и осъзнава обществената си дейност.

Както и другите преподаватели в СУ през първата половина на Двадесетия век и проф. Казанджиев чете лекции и работи в няколко близки научни области, което отразяваше недостатъчната диференциация на науките и ограниченият брой преподаватели. Като член на катедрата по систематическа философия той изнасяше лекции по няколко философски дисциплини: естетика, логика, теория на познанието, наука за религиозното съзнание, а също и основен курс по обща психология. По този предмет четеше лекции и проф. Димитър Михалчев, който застъпваше главно преподаванията по всички философски дисциплини. Тъй като, според тогавашната университетска система студентите имат възможност да правят избор на предметите, по които да се подготвят за изпит, аз предпочетох да се ориентирам към курса на Казанджиев, защото намирах, че лекциите на Михалчев имат твърде абстрактен и вербален характер, а тези на Казанджиев бяха наситени с много данни от експерименти и от личните наблюдения на преподавателя. Неговите лекции бяха посещавани и от други лица, между които бяха и някои от писателите.

Наред с широките интереси на Казанджиев в областта на философията и обществения живот, централно място заемаха неговите работи върху проблемите на психологията. Първата му публикация върху тях е докторската му дисертация на тема: „Възрешният опит от психологическа гледна точка според В. Вунд“ (1911 г.) – на немски език а следващата е на български език: „Критически опит върху метафизиката на В. Вунд“ (1919). В този труд той като ученик на големия немски психолог Вунд, споделяйки неговите схващания, същевременно се разграничава от него относно психофизическия паралелизъм като се приближава към концепцията за психофизическото единство, която застъпва и по-късно.

След тези първи трудове, които в значителна степен се намират на границата между философията и психологията, се явяват по-късните му трудове повече разграничени в тези две области.

Предимно философски проблеми се разглеждат в няколко негови труда, между които са: „Знание и вяра в научното познание“ (1922),

„Теория на познанието“ (1926), „Истина и очевидност“ (1936), „Логика“ (1945). Проблемите в тези трудове са твърде разнообразни, но в тях се застъпват схващанията предимно на практическия реализъм, според който се приема обективното съществуване на света, независимо от съзнанието. Това се съчетава с възгледа за философското познание и по пътя на интуицията, без да се достига до чистия интуитивизъм, който авторът разглежда като уклон към мистицизма. В тези трудове Казанджиев засяга и някои психологически аспекти. Това се отнася по-специално за тези, които са върху теорията на познанието, която заема централно място в тях, без да идва до психологизирането на тази гносеологическа концепция.

На основата на интереса му към теорията на познанието възниква и повишеното му внимание към психологията на възприятието, върху която е неговата монография на тази тема, публикувана в Годишника на Историко-филологическия факултет на СУ през 1924 г., преиздадена в преработен вариант през 1941 г. Това е главният експериментален психологически труд на проф. Казанджиев, при подготовката на който участват като опитни лица и редица тогавашни студенти.

За подготовката на този труд Казанджиев се позовава не само на литературни източници, но и на собствени изследвания, използвайки за своя методика, която няма чисто лабораторен характер. При нея в значителна степен се използват показанията на изследваните лица за резултатите от възприемане на разнообразни обекти при различни психически състояния. Тук той обосновава своята теза за сложния характер на възприятието, в което участват не само сетивните данни, но и представите от миналия опит, както и моментните от емоционалните преживявания. На тази основа авторът обосновава и една от своите идеи за ролята на нагласата на съзнанието, която заема значително място не само в този труд, но и в неговия главен курс по Обща психология. Тази идея Казанджиев разработва преди или едновременно с работата на Д. Узнадзе за установката, без да има данни за взаимно влияние. Българският учен развива идеята за нагласата на съзнанието на първо място в процеса на възприемането на действителността на „общо и цялостно отношение към продължителното и неизменното отношение“ (1938, с. 122); той също вижда нагласата и в по-широк план при психиката, като я определя като комплекс, а не афектно състояние, което е само съставка на този комплекс (Казанджиев, 1938). Нагласата има роля не само при възприятието, но и при комплексните психически преживявания, и то не като моментно, а като продължително състояние на съзнанието. Авторът разграничава два типа нагласа – сетивна и моторна. Той изтъква зависимостта на внушението от нагласата на съзнанието. „Ако едно действие се извършва многократно въз основа на връзка с някакъв дразнител, то очаквайки, че този дразнител ще е същият, действието се из-

вършва механически по един и същи начин“ (с. 509).

Въз основа на идеята за нагласата Казанджиев обяснява илюзиите, при които доминират емоционалните състояния, които са важна съставка на нагласата. Така се обяснява и характерът на детските възприятия, които имат често случаен и илюзорен характер. Той се проявява в детските игри и в детските рисунки, в които голяма роля има емоционалната нагласа на съзнанието и фантазията на децата. На тази основа Казанджиев обяснява и възприятията, и мисленето на примитивните хора. В тази линия се намират и неговите обяснения на някои психопатологични състояния.

Идеята за нагласата на съзнанието има и педагогическо значение не само чрез обяснението на детските възприятия, но и по-общо с оглед на възпитанието, като се формират нагласи за повишаване на интереса към обучението и за извършване на положителни постъпи, не случайно, а постоянно.

С тези схващания Казанджиев прави съществен принос в психологията на своето време, макар че тази идея не е била чужда за схващанията и на други автори, които работят върху проблемите на мотивацията и по-специално на така наречените атитюди (attitude), или в немската литература за идеята на *instellung*. И в нашата психологическа литература тази идея се застъпва частично в труда на Михаил Димитров за Психофизиологията на смеха. А идеята за установката на Узнадзе по онова време не беше известна у нас. (Неговата първа монография „Основни на експерименталната психология“ се явява на грузински през 1925 г., а „Обща психология“ през 1940 г.).

Друг съществен труд на Казанджиев с психологическа тематика е „Периферната теория за афекта и репродукцията на патогенните афектни преживявания“ (1934). Авторът изхожда от определението на периферната теория за афекта, разработена от У. Джеймс и Карл Ланге, според която телесните промени, придружаващи емоционалните преживявания са причинни условия, а не последица от тях. В студията се излагат различните модификации на тази теория от автори, като Леман, Щюринг, Рибо, Лоски и др., а главното му внимание е посветено на ролята на т. нар. репродуктивен метод, който е усъвършенствен и приложен от българския психиатър Н. Кръстников. Изтъква се приносът на д-р Кръстников, който чрез този метод, осветлява ролята на дисоциацията на трите съставки – органични, емоционални и сетивно-представни в комплекса на афективното преживяване. Чрез идеята за дисоциацията си изяснява ролята на изразните движения в афектното преживяване, потвърждава се Джеймс-Ланге теорията и се показва, че нашето съзнание във всеки момент е едно симултанно, а не суксивно единство от предметно, емоционално и волево съдържание (Казанджиев, 1934). С тази студия Казанджиев дава ценен анализ на афективната теория и изтъква прино-

са на Кръстников не само за психиатрията, но и за психологията.

Основно място в публикациите на проф. Казанджиев заема неговата „Обща психология“, предназначена за университетски учебник.

В този капитален труд (I издание през 1926 г., II издание през 1938 г.) – Университетска библиотека, са представени в разширен вид лекциите на проф. Казанджиев по тази дисциплина. Това е един основен психологически труд, какъвто не е бил публикуван у нас и по негово време, а също и по-късно. Обща представа за обхвата на неговите проблеми може да се получи най-първо от съдържанието на труда, което е изложено в девет глави. В първата уводна глава се разглеждат главно методологическите проблеми на психологията, а именно: Определение на психологията като наука, Предмет и задачи на психологията, Методи на психологията, Зависимост между психичните прояви и нервно-мозъчните процеси, Учения за зависимостта между психичните и физичните явления.

Като се отнася критично към номинoлистичното и метафизичното определение на психологията като наука за душата, авторът се спира на емпиричното определение, според което предмет на тази наука е съзнанието и промените, които стават с него, които се наричат психични явления. Тя има своя дял от опита, който изучава подобно на другите емпирични науки, като се движи от неопределените данни към обяснителните принципи. Като прави разграничението между психичното и материалното, авторът определя двете основни задачи на психологията – описателната и обяснителната.

В параграфа за методите на психологията Казанджиев, като последовател на В. Вунд определя основно място на самонаблюдението, но също така изтъква някои негови недостатъци, подчертава ролята на експеримента, който поставя самонаблюдението при по-благоприятни условия: дава възможност да се прави преднамерено наблюдение, да се повтори явлението, да се внесе на обективна мярка при изследването и да се прави и количествен и качествен анализ. Без да дава пълна картина на всички методи на психологията, той отбелязва генетическия и психопатологичният метод, които използва в труда си.

След като разглежда проблема за зависимостта между психическите прояви и нервно-мозъчните процеси, авторът изяснява теоретичната основа чрез концепцията на В. Вунд за психофизичния паралелизъм, според която „физичното и психичното влизат две отделни, самостоятелни затворени в себе си каузални вериги, които вървят паралелно; без да се кръстосват някъде“ (1934, с. 36). Като разграничава двете форми на този паралелизъм – метафизическият, който води към философско изградената психология и емпиричният паралелизъм, който е основата на емпиричната, експерименталната психология, Казанджиев изтъква редица предимства на втората форма, която приема в своя труд. Той опре-

деля психологията като основа на духовните науки и като наука с практическа стойност.

Във втората глава се разглеждат обстойно физиологическите основи на душевния живот – строеж на нервите, техните функции, вкл. и проблема за локализацията на психиката. На проблемите за усещанията е посветена третата глава на труда, като се разглеждат различните видове усещания и се дава общата им психологическа характеристика. В третата глава се разглеждат въпросите за приликите и разликите между възприятието и представата, техните взаимни зависимости, като се изтъква комплексният характер на възприятието, в което участват представите, а също се обясняват на тази основа илюзиите, халюцинациите, пседвохалюцинациите, ейдетичните явления. По-специално се представя психологията на възприемане на пространството и времето.

Под комплексното заглавие Движение и организация на представите в петата глава се представя психологията на паметта, асоциациите, фантазията, мисленето, интелигентността, езикът. На проблемите за чувствата е посветена следващата глава, в която се разглеждат психологическите въпроси на простите и сложните чувства, репродукцията на чувствата, пренасянето на чувствата, и комплексният проблем за чувствата и единството на съзнанието, включително и по-специалните въпроси за натрапливите идеи, за раздвояването на съзнанието, съзнанието за „Аз-а“ и др. Излагат се и различни теории за чувствата – психологични, физиологични, биологични, персоналистични.

В главата за волята се разглеждат първо редица неволеви действия – рефлексивни движения, импулсивни движения, инстинктивни действия, идеомоторни действия. В параграфа за волевите действия се поставят въпросите за структурата на волевия акт, значението на чувствата за волевия акт, влиянието на волята върху възприятието, мисленето, чувствата, както и основният проблем за характера. Включени са и въпросите за упражнението и умората.

На проблемите за основните състояния на съзнанието – сън и съновидения, хипноза и внушение е посветена осмата глава на труда. По-специално място заема последната глава върху основни посоки в съвременната психология. Тук се представят различните направления, по които се диференцира психологията. По посока на физиологическите основи на душевния живот са включени: психофизиката, физиологичната психология, биологичната психология. С оглед на социалните и историческите зависимости са представени: Народопсихологията, Социалната психология, Историческата психология, Културната психология. По посока на индивидуалните различия – Диференциалната психология и Характерологията. Във връзка с развитието на душевния живот са посочени: Еволюционна психология, Детска и юношеска психология, Зоопсихология. С оглед на болезнените разстройства на психиката са

отбелязани: Психопатологията, Психоанализата, Парапсихологията. Не са посочени клонове на психологията, които са по посока на нейното приложение в живота, а за психоанализата и парапсихологията може да се говори предимно като направления, а не като клонове на психологията.

без да е възможно да се предава съдържанието на всички посочени заглавия в труда, може да се отбележат някои негови основни особености.

Въпреки широкият обхват на изложението в него не се поставя на специално разглеждане проблема за личността. Само някои нейни аспекти са засегнати в главата за чувствата, която е много обстойно разработена.

Трудът е богато илюстриран с примери от изследвания на други автори и от личните наблюдения на автора. Значително място между тях заемат тези, които се отнасят до отклонения от нормата, представяващи непредизвикани експерименти по редица въпроси. Отражена е и осведомеността на автора в областта на художествената литература.

Казанджиев се позовава на голям брой автори, застъпващи различни гледища, като се изтъкват и дискуссионните въпроси и гледища по тях. Въпреки че основно място имат схващанията на В. Вунд, значително е присъствието и на представителите на други психологични направления. Те не се подчертават отделно. Особено място заемат трудовете на В. Щерн. Но прави впечатление, че липсват такива автори като Клапаред, Пиаже, Торндайк, Виготски и др. Това се вижда и от библиографията, която се дава в края на учебника, в която са дадени почти само немски автори, а и малък брой български. Във връзка с това може да се отбележи и обстоятелството, че почти в никой от многобройните цитати или позовавания на автори не се посочват конкретните им трудове и съответните страници. Макар че трудът е предназначен като учебник, все пак именно за това е желателно да има тези посочвания, които помагат за по-резултатно използване на източниците. Въпреки това, този труд и сега представлява важен, източник за запознаване с психологическите знания от онова време, които имат значение и сега.

Друг голям труд на проф. Казанджиев е неговият учебник по „Военна психология“ (1943 г.). Това е първият системен курс по тази материя, в който са отразени лекциите на автора и специалните му проучвания, както и личният му опит като участник в трите войни: Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. В първата част на книгата освен някои общи методологични проблеми се включват и материали за масовата психика, както и данни за психологията на усещанията, възприятията, афектите и волевите действия. Във втората част са дадени разработки върху психологията на боеца в мирно и военно време, всички подкрепени с примери не само от литературата, но глав-

но от личния опит на автора като строеви участник във войните.

Трябва да се отбележи по-специално студията за масовата психика, в която се поставят не толкова проблемите на военната психология, колкото на социалната психология. На тази тематика Казанджиев има и някои по-ранни статии – „А. Страшимиров като народопсихолог“, Златорог, 1931, „А. Страшимиров за психиката на нашия народ“ Училищен преглед, 1931, „Колективният човек“, Златорог, 1932. В тази студия на 17 стр. се разглеждат основните въпроси на психологията на масовата психика, която авторът включва в „новата“ наука народопсихология. Вещност това е предмет на социалната психология, която по времето, когато е подготвена студията, вероятно не е била позната на автора. Тук се дава определение на понятието маса в психологически смисъл като множество от хора, между съзнанията на които има някаква връзка – общо чувство, еднакво желание, еднаква мисъл или идея и пр. Разграничават се два вида маса – моментна и трайна, които се характеризират и съпоставят. Излагат се факторите, от които зависят промените в отделните съзнания по посока на едно пълно нивелиране и еденение: изразните движения, непосредствената индукция, внушението, подражанието, стадният инстинкт. По-специален интерес представлява психологическата характеристика на приетото от автора понятие „масова душа“. В нея се включват следните особености (качества): 1. Масата е афективна; 2. Тя е необикновено впечатлена; 3. Масата е променлива; 4. Масата е илюзивна и халцинивна; 5. Масата е внушаема и безкритична; 6. Масата е импулсивна и идеомоторна; 7. Масата е с повишено самочувствие; 8. Масата е безотговорна; 9. Масата е продуктивна.

Разглеждат се и въпросите за съревнованието, за ръководството на масата, като се отделя сравнително малко внимание на проблема за лидера в масовите прояви.

Макар че Казанджиев включва тази студия в рамките на народопсихологията, под влиянието на Вунд, който публикува многото съчинения по този клон на науката, фактически нашият автор поставя началото на социалнопсихологическа разработка в нашата страна.

Освен отбелязаните основни трудове Казанджиев публикува и няколко студии и статии на психологическа тематика. Един от тях е статията „Психология на възрастите“ (в сп. Златорог, 1925). В нея въз основа на двата приети от него инстинкти за продължението на рода и за samozapazването се правят характеристики на детството, юношеството, зрялата и старческата възраст. Това е негов принос към детската психология, която не е била в обсега на основните му приноси, но върху някои нейни проблеми той се спира и в Общата психология.

Трябва да се отбележат и други статии, като „Чувството на индивидуалност“ (1930), „Пренасяне на чувствата“ (1932), „А. Страшимиров като народопсихолог“ (1931), „Някои културно-исторически зако-

померности“ (1982), „Индивидуализма на Пенчо Славейков“ (1921).

Може да се отбележи, че и в другите си трудове Казанджиев извява своята психологическа култура. Това важи на първо място за неговите университетски курсове по логика и особено по естетика. Тези курсове лекции, публикувани в книга през 1926 г., в голяма степен се основават на психологическите разработки на естетическите проблеми от редица автори, основно място между които има Фолкелт.

Психологическата проблематика се явява и в някои от по-общите му творби, като напр. „Истина и очевидност“ (1936), „Пред извора на живота“ (1943) и др. По-специално може да се отбележи книгата му „Срещи и разговори с Йордан Йовков“ (1960, 1980), в която той засяга съществени въпроси от психологията на художественото творчество, към което винаги е имал жив интерес.

За широките интереси на Казанджиев може да се съди и по някои материали от неговия архив в Българската академия на науките. В тях са набелязани няколко теми за лекции и за публикации, които не са били осъществени, като например „Увод в експерименталната психология“, „Основни проблеми на народопсихологията“, „Основи на психоанализата“, „Философия на индивидуализма“.

Към дейността му в областта на психологията трябва да се включи и това, че през 1923 г. той е представил доклад в Академическия Съвет на СУ за създаване на специална катедра по психология, която и тогава и дълго след това не се създава, а тази наука се включва в други комплексни катедри. Освен това по негова инициатива е било създадено Дружество на психолозите през 1923 г., в която първоначално са участвали само трима: С. Казанджиев, Н. Кръстиков и Мл. Николов, а по-късно са били включени и други, между които: д-р Власаки Шуманов, Ив. Кинкел (социолог), М.Н. Попов (психиатър), Михаил Димитров (психолог). От архивните материали в БАН се вижда, че това др-во е съществувало само до 1924 г., без да е било оформено официално и без да остави документи.

От представеното тук кратко изложение върху приносите му в областта на тази наука в нашата страна, които са имали значение на времето си, а не губят ролята си и сега. Като пасив в неговата дейност може да се отбележи, че и през няколкогодишното си членство в БАН и в нейните ръководни органи, не успя да създаде звено по психологията там.

По-подробното проучване на делото на Казанджиев ще помогне на младите психолози не само да добият повече знания за тях, но и да се стимулират проучванията в областта на психологията.

БИБЛИОГРАФИЯ НА ТРУДОВЕТЕ НА СП. КАЗАНДЖИЕВ

- Критически опит върху метафизиката на В. Вунд, С., 1919.
 Теория на познанието, С., 1926.
 Психология на възприятието, Год. на Ист. филологическия факултет на Софийския университет, кн. XX, 1924.
 Историческо време. Кризата в материализма и духовният живот и нашето време, С., 1932.
 Периферната теория за афекта и репродуцирането на патологични афектни преживявания, С., 1934.
 При извора на живота, С., 1937, II изд. 1943.
 Обща психология, С., 1938, и др. издания.
 Восхва психология, С., 1943.
 Логика, С., 1945.
 Естетика, С., 1946.
 Среци и разговори с Йордан Йовков, С., 1960, II изд. 1980.
 Знание и вяра, С., 1943.
 Психология на възрастните, Златоград, кн. 2-3, 1925.
 Чувство и индивидуалност, Златоград, кн. 3, 1930.
 М. Бъваров и И. Димитрова, С., 1982.
 Поглед върху делото на д-р Кр. Кръстев, Златоград, 1929, кн. 4.
 Вечното в изкуството, Златоград, 1931, кн. 5-6.
 Една метода за изследване и лекуване на душевни заболявания, Училищен преглед, 1930, кн. 1.
 А. Страшимиров като пародопсихолог, Златоград, 1031, кн. 9-9.
 Антон Страшимиров за психиката на нашия народ, Учил. преглед, 1932, 8.
 Колективният човек, Златоград, 1932, кн. 8-9.
 Пренасяне на чувствата, Училищен преглед, 1932, кн. 1.
 Духът на нашето образование, Училищен преглед, 1933, кн. 10.
 Спиридон Казанджиев, философики и психологически съчинения, съставители: М. Бъ-